

depends on his well-grounded education, professional competence, and also empathy, that is based on awareness in problems, which every family faces with at the beginning of difficult way to the acceptance of fact of the child's inferiority.

Keywords: disability, mental disability, family, social assistance, social work, adaptation, Down's syndrome.

Отримано: 23.01.2013 р.

УДК 159.923:378

О.М.Ічанська

Особистісні детермінанти становлення образу професіонала у студентів-психологів у процесі професійного НАВЧАННЯ

У статті представлено аналіз поняття «образ професіонала», визначено основні критерії для його класифікації, описані змістовні характеристики та особистісні детермінанти його становлення на різних етапах професійної підготовки у студентів-психологів. Ставлення до образу професіонала на різних етапах навчання визначається різними чинниками: самоактуалізованість (у різних її характеристиках), креативність, вид кар'єрних орієнтацій. Встановлено, що однозначний лінійний зв'язок існує лише між типовістю та вербальною креативністю.

Ключові слова: образ професіонала, образ психолога, самоактуалізація, креативність, емоційний інтелект, мотивація афіліації, кар'єрні орієнтації.

В статье представлен анализ понятия «образ профессионала», определены основные критерии для его классификации, описаны содержательные характеристики и личностные детерминанты его становления на разных этапах профессиональной подготовки у студентов-психологов. Отношение к образу профессионала на разных этапах обучения определяется различными факторами: самоактуализованность (в разных ее характеристиках), креативность, вид карьерных ориентаций. Установлено, что однозначная линейная связь существует только между типичностью и вербальной креативностью.

Ключевые слова: образ профессионала, образ психолога, самоактуализация, креативность, эмоциональный интеллект, мотивация аффилиации, карьерные ориентации.

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку людської цивілізації та культури особливим аспектом є професійна сфера. Сучасне суспільство умовно поділене на певні професійні класи, групи професій тощо. Особливою темою є не лише приналежність людини до певної професійної сфери, а й рівень розвитку її як професіонала, адже сучасний світ вимагає бути висококваліфікованим спеціалістом, щоб чогось досягти у житті. Професійне визначення та становлення починається з дитинства і триває все життя. Досить вагомим аспектом є саме професійне навчання, адже воно закладає фундамент майбутніх професійних та людських якостей особистості. Окремою складовою професійного рівня фахівця є певний образ професіонала, який є у нього. Саме такий образ є рушійною силою до розвитку фахівця, визначає траєкторію професійного становлення. Також сьогодні у суспільстві існує потреба у психологах, щоб забезпечити психічне здоров'я суспільства в цілому і кожного його члена окремо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Образ професіонала – це складова поняття «образ професій», що містить уявлення про особистість професіонала, його професійно важливі якості, умови діяльності, морально-етичні принципи, і є результатом розумових дій. Становлення цього образу пов'язане із професійним і особистісним розвитком.

Поняття образу професіонала або образу професій вивчали Є.А. Клімов, Л.М. Мітіна, К.О. Альбуханова, В.С. Агапов, О.С. Анісімов, А.А. Деркач, А.А. Реан, Л.Б. Шнейдер, Е.Ф. Зеєр, А.К. Маркова та інші.

Проблема образу світу у різних типах професій з 1995 року почала розроблятися Е.А. Клімовим [6]. Автор підкреслює, що «уявлення професіонала про оточуючий світ и самого себе – область існування важливих умов регулювання та саморегулювання його активності». Е.А. Клімов зазначає, що для початківця відповідні системні організації ознак об'єктів наче не існують, він їх не бачить.

Образ професії – це уявлення та ставлення людини щодо обраної професії. Образ професійної діяльності містить у собі образ професії, до якого входять уявлення про норми, цілі, цінності, прийняті у певній професійній спільноті; уявлення про особистість професіонала, його професійно важливі якості, знання, вміння

та навички, необхідні для здійснення професійної діяльності (операціональний аспект); мотиви та наміри (мотиваційний аспект). Разом з образом професії, образ професійної діяльності включає у себе образ суб'єкта, оскільки діяльність неподільна з особистістю.

Е.Ф. Зеєр вважає, що важливою умовою становлення професіонала є спрямованість особистості, яка містить такі компоненти: мотиви, ціннісні орієнтації, професійну позицію, професійне самовизначення, які мають на різних етапах генезису суб'єкта праці різний психологічний зміст [3].

Окремо слід виділити напрямок, пов'язаний саме з образом психолога-професіонала. І.В. Вачков, І.Б. Гриншпун, М.С. Пряжников [1] виділяють ряд особливостей, які вирізняють психолога-професіонала. Серед них: систематизовані, узагальнені уявлення про психіку та психологію, спираючись на професіонала на метод наукового пізнання, використання фахівцем спеціально розроблених у психології засобів – методик, особлива відповідальність, підтримка зв'язків зі своїми колегами, наявність документа про вищу психологічну освіту, особливий професійний такт і дотримання професійно-етичних норм, здатність до професійного розвитку та саморозвитку, розвинена професійна психогігієна праці, обережне та критичне ставлення до існуючих та нових методів тощо.

Один з сучасних напрямків вивчення даної проблеми присвячений аналізу соціальних уявлень про психолога (Н. І. Олифірович [10]), розгляду розбіжностей у соціальних уявленнях психологів та таких професійних груп, як вчителі, менеджери та офіцери МВС (І. Р. Сизова [12]), дослідженню відмінності уявлень у керівників і підлеглих організацій, в яких професійно задіяний психолог (Е. Л. Чернишова [13]).

Окремо можна виділити роботи, що присвячені вивченню змістовних характеристик професії психолога, а саме: мотивація професійного вибору, особливості професійної діяльності, зміст діяльності психолога, особистісні якості психолога, формування професійної спрямованості студентів-психологів, зокрема це роботи таких вчених: О.І.Донцова [2], Р. Ю. Любимова [7], Н.М. Зотова [4], А. Р. Мусалаєва [9].

Н.Б. Казначеева проаналізувала зміст образів професійного психолога (компетентного і некомпетентного) у студентів психологічних спеціальностей, встановила відмінності цих образів у студентів різних курсів денного і заочного відділень. Також у даній роботі було встановлено достовірні відмінності між

Я-образами і образами компетентного психолога у студентів-випускників денного та заочного відділень [5].

Узагальнивши, можна сказати, що образ професіонала є базовою категорією, яка лежить в основі професійної самосвідомості та впливає на професійне становлення особистості. Автори, що вивчали проблему професіоналізму, вважають, що важливою детермінантою становлення професіоналізму людини є процес формування, підтримання, постійного уточнення і розвитку концептуальної моделі діяльності. Образ саме психолога-професіонала малодосліджений. Слід відзначити, що цей напрямок дослідження активно розробляється. Останнім часом досить поширені дослідження професіонала-психолога в освітньо-кваліфікаційних роботах випускників спеціальності «Психологія», але систематизовані та структуровані знання відсутні.

Формулювання мети статті. Актуальність дослідження даної проблеми полягає у розробці класифікації образів професіонала, оскільки відсутні систематизовані знання про типи образів професіонала, виявлення особистісних детермінант становлення образу професіонала у студентів-психологів. Саме ці аспекти маловивчені, тому досить актуально приділити їм увагу.

Мета дослідження полягала у виявленні особистісних детермінант становлення образу професіонала у студентів-психологів.

Методична база дослідження включала наступні методики: методику «Хто я?» М. Куна, «Семантичний диференціал», самоактуалізаційний тест (Ю.Е. Альошина, Л.Я. Гозман, М.В. Загика, М.В. Кроз), методику «Рівень емоційного інтелекту» С.О. Біляєва, методика діагностики мотивів афіліації А. Мехрабіана, методику діагностики вербальної креативності С. Медника, адаптована А.Н. Вороніним, методику «Кар'єрні орієнтації» Е. Шейна, також використовувалась авторська анкета. Статистичні методи обробки отриманих даних: якісний аналіз даних, однофакторний дисперсійний аналіз для порівняння груп, кореляційний аналіз, регресійний аналіз.

Вибірка дослідження: 113 студентів-психологів I, III та V курсів Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати дослідження кількісних параметрів образу психолога представлені у поданій нижче таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісні параметри «образу професіонала» у студентів-психологів

Курс	Мала кількість відповідей	Середня кількість відповідей	Велика кількість відповідей
I курс	1-4 відповіді	5-8 відповідей	9-13 відповідей
	20% студентів	50% студентів	30% студентів
III курс	1-6 відповідей	7-13 відповідей	14-17 відповідей
	18% студентів	74,2% студентів	7,8% студентів
V курс	1-7 відповідей	8-15 відповідей	16-23 відповідей
	53% студентів	35,2% студентів	11,8% студентів

Як ми бачимо з таблиці, старші курси мають більш розвинене уявлення про психолога, що зумовлено вже здобутим досвідом та професійним навчанням.

На запитання «Який є психолог?» студенти давали досить різноманітні відповіді. Найбільше студентами-психологами 1 курсу наводились такі характеристики: толерантний, комунікабельний, врівноважений, з високим рівнем інтелекту, вміє слухати, з психологічною освітою. Студенти 3 курсу наділяють психолога такими якостями, як емпатійність, комунікабельність, толерантність, впевненість, високий рівень інтелекту, врівноваженість тощо. Студенти 5 курсу найбільш виділяють психологічну освіту, розуміння інших, толерантність, високий рівень інтелекту, емпатійність, комунікабельність та інші. Як ми бачимо, простежується збагачення арсеналу характеристик психолога від 1 до 5 курсу такими, які притаманні суто психологічним вченням.

Таблиця 2

Змістовні характеристики «образу психолога»

I курс		III курс		V курс	
Відповіді	%	Відповіді	%	Відповіді	%
Толерантний	60	Емпатійний	54	Психологічна освіта	53
Комунікабельний	60	Комунікабельний	44	Розуміючий	35
Врівноважений	50	Толерантний	38	Толерантний	41
Високий рівень інтелекту	45	Впевнений	38	Високий рівень інтелекту	29
Вміє слухати	35	Високий рівень інтелекту	33	Емпатійний	35
Психологічна освіта	35	Врівноважений	31	Комунікабельний	29
Креативний	25	Стриманий	28	Здатний до аналізу	29

Компетентний	20	Психологічна освіта	25	Розвивається у професії	29
Розуміючий	20	Автентичний	25	Впевнений	29
Емпатійний	20	Кваліфікований	23	Добрий	29
Мовні навички	15	Добрий	23	Професіонал	24
Вміє слухати	15	Розуміючий	21	Врівноважений	23
Позитивний	15	Дотримується кодексу психологів	20	Уважний	23

Згідно запропонованої таблиці, студенти-психологи 1-го курсу найчастіше характеризують психолога як толерантного, комунікабельного, врівноваженого, з високий рівнем інтелекту, вміє слухати, з психологічною освітою, креативного. 3-й курс надає такі характеристики, як емпатійний, комунікабельний, толерантний, впевнений, з високим рівнем інтелекту, врівноважений, стриманий. Студенти 5-го курсу зазначають, що психолог має бути з психологічною освітою, розуміючий, толерантний, з високим рівнем інтелекту, емпатійний, комунікабельний. Отже, більшість студентів виділяють такі характеристики психолога, як толерантність, комунікабельність, високий рівень інтелекту, психологічна освіта тощо. Головною відмінністю між курсами є поширеність цих відповідей між студентами, а також певні одиничні випадки характеристик психолога.

Спостерігаються відмінності у адекватності образів психолога: 1 курс має найбільш неадекватне уявлення про психолога, 5 – найбільш адекватне. Студенти 1 курсу приділяли багато уваги характеристикам зовнішності, не приділяючи увагу особистісним якостям, необхідним для психолога.

Ідеалізованість образу психолога також має відмінності, які виявляються при аналізі запитання анкети щодо найважливіших якостей для психолога: третьокурсники найбільш схильні ідеалізувати образ психолога, надаючи йому таких необхідних характеристик, як альтруїзм, оптимізм, приємний тембр голосу тощо. Студенти 5 курсу найменше схильні ідеалізувати образ психолога.

Спостерігаються відмінності за критерієм абстрактності образу психолога: студентам 5 курсу притаманно надавати конкретні характеристики образу, зокрема потенційного місця роботи психолога, студенти 1 та 3 курсів наводять більш загальні місця (наприклад, приватні та державні заклади, всюди тощо).

Розбіжності в стереотипності образу психолога виявляються при аналізі потенційних місць роботи психолога та тверджень, направлених на виявлення стереотипності уявлення. Студенти 5

курсу наводять більш оригінальні напрямки, де може працювати психолог, ніж студенти 1 та 3 курсів.

Розбіжності у типовості образу професіонала-психолога спостерігаються щодо найважливіших якостей психолога, можливих місць роботи та вершини професійного розвитку психолога. Найбільш типовий перелік характеристик психолога характерний студентам 1 та 5 курсів, найменш типові характеристики наводять студенти 3 курсу. Наступним етапом аналізу отриманих даних було проведення регресійного аналізу для визначення існуючого впливу особистісних детермінант на становлення образу професіонала-психолога. Регресійний аналіз проводився окремо для 1, 3 та 5 курсів.

Отже, на типовість образу професіонала у студентів 1, 3 та 5 курсів впливає вербальна креативність. Високий рівень вербальної креативності впливає на формування нетипового уявлення про психолога, тобто людина здатна творчо мислити та висловлювати власні думки, схильна наділяти психолога нестандартними характеристиками. Для студентів 5 курсу також властивий вплив кар'єрної орієнтації служіння, що не спостерігається у студентів 1 та 3 курсів. Це може бути викликано тим, що люди орієнтовані на допомогу іншим, що влучно відображає сутність професії психолога, виокремлюють сутнісні характеристики психолога, які не бачать студенти з іншими кар'єрними орієнтаціями.

На формування адекватного образу професіонала на різних етапах професійного навчання мають вплив різні чинники. Так, студенти першого курсу з низькою самоповагою та досить високим комунікативним інтелектом мають адекватний образ професіонала. Для студентів 3 курсу характерний вплив вербальної креативності на адекватність образу, для студентів 5 курсу – обернений вплив спонтанності особистості. Тобто, можна сказати, що немає однозначного стабільного впливу певної характеристики на адекватність образу професіонала, на кожному етапі професійного становлення є специфічні чинники формування образу професіонала.

Щодо ідеалізованості образу професіонала, спостерігається також вплив різних факторів, залежно від етапу навчання. Для студентів 1 курсу визначним є вплив емоційного інтелекту на формування ідеалізованого образу, для студентів 3 курсу – орієнтація у часі є чинником становлення реалістичного образу професіонала, у студентів 5 курсу формування реалістичного образу професіонала пов'язане з наявністю таких особистісних характеристик, як високий рівень особистісного емоційного інтелекту, та спонтанністю у вираженні власних почуттів та думок, що властиво самоактуалізованій особистості.

Формування образу професіонала, вільного від стереотипів, суттєво відрізняється на різних етапах навчання. Студенти першого курсу з високими показниками самоактуалізованості мають досить мало стереотипів щодо образу професіонала. У студентів 3 курсу не спостерігається лінійного зв'язку особистісних характеристик, розглянутих нами, зі стереотипністю образу професіонала. У студентів 5 курсу спостерігається вплив рівня сензитивності до себе та спонтанності.

На абстрактність образу професіонала на різних етапах навчання впливають різні чинники. Для першого курсу характерний вплив особистісного емоційного інтелекту та кар'єрної орієнтації «виклик», для третього – вплив вербальної креативності, для п'ятого – самоповаги. Неоднозначність впливу різних факторів може бути викликана різним етапом професійного становлення.

На формування осмисленості образу професіонала мають вплив певні кар'єрні орієнтації: на першому курсі орієнтація на професійну компетентність, на п'ятому – стабільність місця проживання та служіння. На 3 курсі лінійних регресійних зв'язків не було виявлено. Тобто, можна сказати, що залежно від рівня професійного становлення змінюється вплив різних кар'єрних орієнтацій.

Висновки дослідження. Образ професіонала є базовою категорією, яка лежить в основі професійної самосвідомості, та впливає на професійне становлення особистості. Була розроблена типологізація образів професіоналу, яка стосується і образу психолога-професіонала. Були виділені наступні типи образів психолога. За критерієм адекватності: адекватні, частково адекватні, неадекватні; за критерієм осмисленості образу: глибоко усвідомлені, збалансований тип образу, поверховий образ професіонала; за ступенем реальності уявного образу професіонала: реальний, образ з певними перебільшеннями можливостей психолога та ідеалізований образ; за ступенем залежності від суспільних та власних стереотипів можна виділити стереотипні, оригінальні образи; за критерієм повторюваності у багатьох людей: типові та нетипові образи професіонала; за ступенем систематизованості образу професіонала: конкретні та абстрактні.

Було встановлено, що спостерігаються відмінності в адекватності образу психолога: 1 курс має найбільш неадекватне уявлення про психолога, 5 – найбільш адекватне. Осмисленість образу професіонала має наступні відмінності: студенти 1 та 3 курсів мають більш поверхові характеристики, а у студентів 5 курсу більш осмислені. Ідеалізованість образу психолога має відмінності: студенти 3 курсу найбільш схильні ідеалізувати образ психолога,

студенти 5 курсу найменше схильні ідеалізувати. Спостерігаються відмінності за критерієм абстрактності образу психолога: студентам 5 курсу притаманно надавати конкретні характеристики образу, а першо- та третьокурсникам абстрактні характеристики образу професіонала. Також студенти 1 курсу мають більше стереотипів про психолога, ніж студенти 3 курсу, а також 5 курсу.

Було виявлено детермінанти становлення образу психолога-професіонала. На нетиповість образу професіонала у студентів 1, 3 та 5 курсів впливає вербальна креативність. Для студентів 5 курсу також властивий вплив кар'єрної орієнтації служіння, що не спостерігається у студентів 1 та 3 курсів. На адекватність образу професіонала впливають різні чинники: для студентів 1 курсу-самоповага та комунікативний інтелект, для 3 курсу- вербальна креативність, для 5 курсу – спонтанність особистості. Щодо ідеалізованості образу професіонала: для студентів 1 курсу визначним є вплив комунікативного емоційного інтелекту, для 3 курсу – орієнтація у часі, для 5 курсу – особистісний емоційний інтелект та спонтанність. На стереотипність образу професіонала має вплив у студентів 1 курсу прагнення до прийняття оточуючими, для 5 курсу – сензитивність та спонтанність. Для першого курсу характерний вплив особистісного емоційного інтелекту та кар'єрної орієнтації «виклик» на абстрактність образу професіонала, для третього – вплив вербальної креативності, для п'ятого – самоповаги. На формування осмисленості образу професіонала мають вплив певні кар'єрні орієнтації: на 1-му курсі – орієнтація на професійну компетентність, на п'ятому – стабільність місця проживання та служіння. На 3 курсі лінійних регресійних зв'язків не було виявлено. Ставлення до образу професіонала на різних етапах навчання визначається різними чинниками, зокрема такими, як самоактуалізованість (у різних її характеристиках), креативність, вид кар'єрних орієнтацій.

Отже, можна зробити висновок, що однозначний лінійний зв'язок існує лише між типовістю та вербальною креативністю. Інші встановлені зв'язки потребують більш детального аналізу та додаткового дослідження.

Список використаних джерел

1. Вачков И.В. Введение в профессию «психолог» / И.В. Вачков, И.Б. Гриншпун, Н.С. Пряжников. – М.: Изд-во: МОДЭК, 2007. – 464 с.
2. Донцов А. И. Профессиональные представления студентов-психологов / А. И. Донцов, Г. М. Белокрылова // Вопросы психологии. – 1999. – №2. – С. 42–50.

3. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учеб. пособие для студентов вузов / Э.Ф. Зеер. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
4. Зотова Н. Н. Исследование профессионального становления студентов-психологов / Н. Н. Зотова, О. Н. Родина // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14: Психология. – 2003. – № 3. – С. 69–78.
5. Казначеева Наталья Борисовна. Я-образ и образ профессионального психолога в сознании студентов : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. – СПб., 2006. – 170 с.
6. Климов Е. А. Введение в психологию труда / Е. А. Климов. – М., 1998. – 347 с.
7. Любимова, Г. Ю. От первокурсника до выпускника: проблемы профессионального и личностного самоопределения студентов-психологов / Г. Ю. Любимова // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 14: Психология. – 2000. – №1. – С. 48–55.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: РАГС, 1996. – 190 с.
9. Мусалаева, А. Р. Особенности формирования профессиональной направленности психологов : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / А. Р. Мусалаева. – Ставрополь: СевкавГТУ, 2004. – 25 с.
10. Олифиревич Н. И. Психологические особенности профессиональных взаимоотношений практического психолога и педагогов школы : автореф. дис. ... канд. психол. . наук : 19.00.07 / Н. И. Олифиревич; Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка. – Минск, 1999. – 22 с.
11. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С. Пряжников. – М.: Изд-во «Институт практической психологии». – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 256 с.
12. Сизова И. Г. Личность и профессиональная деятельность психолога: социальные представления у различных профессиональных групп : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 / И. Г. Сизова. – Тверь, 1999. – 23 с.
13. Чернышова Е. Л. Социально-психологические особенности представлений руководителей и сотрудников различных учреждений о специалисте-психологе: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Е. Л. Чернышова. – Самара, 2005. – 24 с.
14. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: Монография / Л.Б. Шнейдер. – М.: МОСУ 2007. – 239 с.

The image of professional is basic category which underlies professional identity, and influences on professional identity formation. The image of

a professional is part of «image of professions» that contains the idea of a professional identity, his most important professional qualities, conditions, ethical principles, and is the result of mental actions. In article types of images of the psychologist were determined by the following criteria: adequacy, meaningful, realistic, stereotype. The different factors have an impact to formation of adequate professional image at different stages of learning: for first-year students – the self-esteem and emotional intelligence, for the third course – the verbal creativity, for the fifth course – the spontaneity. Idealization of professional image caused communicative emotional intelligence and spontaneity. Aspiration to acceptance by people around, the sensitivity and spontaneity have influence on formation of stereotype of an image of the professional. Formation of an image of the professional at different grade levels depends from different determinants: components of self-updating of the personality, creativity and type of career orientations.

Key words: professional image, image psychology, self actualization, creativity, emotional intelligence, motivation of affiliation, career orientation.

Отримано: 24.01.2013 р.

УДК 376-056.36

Т.С.Калініна

Особливості соціально-психологічної компетентності молодших підлітків із затримкою психічного розвитку

Стаття присвячена вивченню особливостей формування компонентів соціально-психологічної компетентності молодших підлітків із ЗПР спеціальної школи, в порівнянні з однолітками, що нормально розвиваються. Охарактеризовано зміст кожного з компонентів соціально-психологічної компетентності. Розглянуто цілі та завдання психодіагностичних методик, які було підібрано для організації дослідження компонентів соціально-психологічної компетентності. Проаналізовано результати формування структурних компонентів соціально-психологічної компетентності молодших підлітків із затримкою психічного розвитку, отриманих в ході констатувального експерименту, яке мало декілька етапів.

Ключові слова: діти із затримкою психічного розвитку, молодші підлітки, компоненти соціально-психологічної компетентності.

Стаття посвящена изучению особенностей формирования компонентов социально-психологической компетентности младших подростков с ЗПР специальной школы, в сравнении с нормально развивающимися